

örömeit, szülési fájdalmak között létrejövő új világ szépségeit. Legyen ebben imádságunk segítségünk.

Itt következnek azután a konkrét, egészen világos és egyszerű feladatok, a Budapest-déli egyházmegye sem térhet ki előle, az esperesi jelentés is említette: közös gazdálkodás, termelészövetkezet. Isten színe előtt minden becsületes lelkipásztor, egyháztag láthatja, hogy az eljövendő élet útja nem vitás, hogy mi lesz a formája az együttélésnek, aminek az erkölcsi fölényét kell nekünk hangsúlyoznunk. Egy szakember félóra alatt bebizonyítja, hogy a gépek mai fejlettségi időszakában nagyon hosszú ideig egyszerűen nem lehet folytatni az egyéni kis gazdálkodást. A gépek elsöprik és hoznak helyette jobbat. De minket ott kell, hogy izgasson a dolog, hogy az embereket szeretve, azt az erkölcsi többletet tudjuk megmutatni, mint az egymásért való munka, mint keresztyén plusz, mint erkölcsi plusz. Így kell nekünk a magunk egyházi módján, a magunk keresztyén hite és szeretete alapján hozzájárulni ahhoz az újhoz, ami nálunk így válik konkrét feladattá.

A másik megjegyzésem a közalapról szól. Mi a Közalap? A teológusok napi étkezésének, saját lelkipásztoraink fizetésének egy része; a pestimrei szeretetotthon; a gödöllői, őrszentmiklósi gyermekotthonok, a dunaalmási, tiszafüredi, a legszerencsétlenebb fogyatékosok otthonai. A Kálvin téren 1000 forinttal megnőtt a perselypénz azon az istentiszteleten, amelyen elmondtam, hogy voltam Tiszafüreden a külföldi vendégekkel és a napsütötte kertben felálltak azok, akik járni tudnak az idioták közül és 15—20 énekkel fogadtak bennünket. Azt énekeltek: Úrnak szolgálai mindnyájan, Áldjátok az Urat vígan. Ezeknek az étele, fedele, a gondozók fizetése és ami

Egy lelkipásztor arcképe 1848—49-ből:

Munkácsi Albert

1848 eszméi nagyon hamar eljutottak a drávasági kis falvakba is, ahol országos viszonylatban súlyosak voltak a jobbágyság megoldatlan kérdései: kemény volt a szőlődézsma, a robot, igazságtalan a legelőelkülönítés és súlyos a földesúrnak járó szolgáltatás.

Táncsics Mihály képviselte 1848-ban mind a sajtóban, mind parlamenti tevékenységében a szegényparasztság érdekeit, azokét, akik részben kivülmaradtak az 1848-as jobbágyszabadítás határain. Harcolt a legelőelkülönítések igazságos rendezéséért, azért, hogy az uraság és a parasztság kezére kerülő legelők különválasztásakor a falu népe meg ne károsodjék, mert bizony a földesúrával szemben magárahagyott parasztság igen sok esetben a rövidebbet húzta. Küzdött a regáliák és az úrbéri szolgáltatások ellen, vagyis azért, hogy az ital- és húsmérésnek, vadászásnak, halászásnak, malomtartásnak joga immár ne kizárólagosan a földesurakat illesse meg, hanem a felszabadított jobbágyokat is, és hogy a jobbágyoknak ne kelljen többé kárpótlás címén robotolni volt földesuraiknak.¹ Táncsics a parasztság érdekeit védő politikai felfogása által vált ismertté a szegényparasztság, így az ormánysági nép között is. Elveit leginkább a »Munkások Újságja« c. lapján keresztül ismerték meg, amely tanítók és lelkészek közvetítésével jutott el hozzájuk, hiszen a parasztlevelezők mellett ezek voltak Táncsics közvetlen munkatársai, egyben lapjának vidéki terjesztői is.²

Táncsics Mihály legharcosabb baranyai fegyver-

a számok mögött van. Aki itt azt a bizonyos 20%-ot adja, itt ad egy kicsit több kenyeret, melegebb ott-hont. Aki ellopta ezt a 8 vagy 5%-ot, az a teológusoktól, lelkipásztoroktól, idióta gyerekektől lopta el a kenyeret. Nagy megtiszteltetés érte a Budapest-déli egyházmegyét a mai közgyűlésen, mert elvállalhat a református egyház közalapi terhéből háromszázezer forintot. Vajon így fogjátok fel, hogy ez megtiszteltetés? Mert, ha keresztyének vagyunk, így kell felfognunk. Annak idején Pál arról beszélt, hogy voltak olyan gyülekezetek, akiknek igen nagy szegénységükben egyetlen kérésük volt, fogadják be az apostol az adakozás jótéteményébe, ki ne hagyja őket, mert ők részestársak akarnak lenni.

De állítom, aki a hazaszeretet vonalán szűkmarkú, egyházi vonalon is az, aki a termelészövetkezet ellensége, a közalapnak is rövid idő múlva ellensége lesz. Mert a dolgok összefüggnek. Nekünk a világ békességéért úgy kell imádkoznunk, a hazánk ügyét, jövőjét, fejlődését úgy kell a szívünkön hordoznunk, hogy ezzel együtt hordozzuk a saját gyülekezetünk életét is.

Ez pedig nemcsak az egyes keresztyének élet-törvénye, hanem az egyház életének is alapvető törvénye: »aki meg akarja az ő életét tartani, elveszíti azt; aki elveszíti az életét énértem, megtalálja azt«. Ne féljete sokat adni a Közalapnak, több lesz a bevétel. Aki többet ad másoknak, annak több marad. Ne féljete, hogy a népek fejlődő életébe, a népek közötti békességbe túlságosan beleszerettek, mert reményesebb, megújulóbb keresztyének lesztek, aki többet szeret, aki mélyebben, gazdagabban, önfeláldozóbban akarja visszaadni Isten szeretetének melegét, annak a szolgálatának több lesz a gyümölcse.

társa, Munkácsi Albert szaporcai református lelkész volt.

Munkácsi Albert 1821. november 19-én született Harkányban, hol apja, Dániel, lelkész volt. 14 éves koráig a szülői házban nevelkedett Harkányban, majd Szaporcán. 1835—37 között Kiskunhalason járt a gimnáziumba. Felsőbb teológiai tanulmányait Kecskeméten végezte és 1844 június 17-én tette le a lelkészi vizsgát, jeles eredménnyel. Iregi, dunapataji, solti és foktői segédlelkészkedés után 1847 őszén beteg atyja mellé került helyettes lelkésznek, majd ennek halála után szaporcai lelkész lett 1848 tavaszán.³

Munkácsi Táncsicsot és törekvéseit valószínűleg a Munkások Újságján keresztül ismerte meg: ő maga írja a Március Tizenötödikében, hogy »Táncsics lapját igen sok helyiségek olvassák, innen ismeretes ő azon vidéken«. Táncsicsban azt az embert látta, aki igazán képviselni tudná a szegényparasztság érdekeit. Ez indította arra, hogy kezdeményezze és vezette legyen annak a mozgalomnak, amely az 1848 júliusában összeülő népképviselői országgyűlésre a siklói választókerület mandátumát Táncsics Mihálynak kívánta juttatni. Hogy Táncsicsot és elveit a nép megismerje, illetve, hogy képviselőnek jelölje, Láng Ferdinánddal, a Batthyány uradalom ispánjával közösen két népgyűlést hívtak össze a siklói járásban 1848. május 28-ra: egyiket Nagytótfaluba, a másikat pedig a Drávacsapely melletti erdőszélre. Munkácsi tevékenysége ehhez az utóbbi népgyűléshez kapcsolódik.

Május 28-án délben Drávacsepely alatt csakhogyan összegyülekeztek 15—16 falu képviselői, köztük Munkácsin kívül Belevári Ferenc diósvizslói, Tóth Ferenc adorjási, Illés István drávacsepelyi, Gózon Lajos drávapalkonyai rendes és Nyerges Dániel kémesi helyettes lelkész. Először Láng Ferdinánd ismertette röviden a követválasztás jelentőségét és Tánccsicsot javasolta képviselőnek. Utána Munkácsi Albert szólott az összesereglett néphez. Egy későbbi nyilatkozatában így foglalta össze beszédét:

»Elmondottam a népek, hogy Isten adta jogát, mely színdint képviselői által maga alkothat magának törvényt, mert már szabad lévén gyakorolnia, igyekezzék oly követet választani, ki őt a szó szoros értelemben képviselendi. Illy követet, mondám, inkább találhat saját paraszttestvérei között, s figyelmeiket irányozám Tánccsicsra, kit már újságjából különben is ismertek és kit már az előttem szólott is ajánlott nekik. Későbbben szóba jött a regale és az úgy nevezett úri jogok. Én elmondám, hogy az én hitem szerént azok megszűntek, mert a magyar forradalom kimondta a jogegyenlőséget, az országgyűlés pedig a forradalom elveit magáévá tette. Az arisztokrácia ugyan, mondám, másként vélekedik, mert — úgy mond — nincs a törvényben világosan kimondva, de éppen mondám, ez új ok arra, hogy követül ne válasszunk arisztokratát, hanem olyat, ki igyekezzék törvényben igtatni a regalék és úri jogok eltörlését.«

Szavait Tánccsics lapjának, a Munkások Újságja néhány cikkének felolvasásával támasztotta alá. Ezután lelkészársa, Belevári Ferenc szólott a néphez — mérsékeltebb hangon, mint Munkácsi —, de ő is Tánccsicsot ajánlotta. A népgyűlés utolsó felszólalója Tóth Ferenc adorjási lelkész volt, aki azt javasolta, hogy mivel a választókerület lakosainak többsége református, képviselőit is reformátust válasszanak. Amikor pedig egyesek aggodalmaskodtak, hogy Tánccsics talán nem is választható meg Siklóson, mert nincs birtoka a választókerület területén, több jelenlevő felajánlotta, hogy földje egy részét Tánccsicsnak adja és nevére iratja. A népgyűlés, főleg Munkácsi lelkes beszédének hatására, egyhangúlag Tánccsicsot jelölte képviselőjének. Azok, kik Vavrek János uradalmi mérnök vezetésével »bizonyos konferenciában választott követ (Batthyány Kázmér, a vidék földesura) mellett akartak agitálni« — szóhoz sem jutpttak.

Miután a nagytótfalusi népgyűlés is egyhangúlag Tánccsicsot jelölte, közös küldöttséget menesztettek Tánccsicshoz, hogy tudósítsa a jelölésről. A küldöttség egyik tagja Munkácsi Albert volt. Mohácson túl azonban nem jutottak, a hajóállomáznál, a megyei hatóság közegei, Batthyány Kázmér főispán parancsára feltartóztatták őket és vissza kellett térniök.⁵

Baranya megye alispánjának május 29-én jutott tudomására a drávacsepelyi népgyűlés. Az aznapi megyei bizottsági ülésen mindjárt meg is tárgyalta az ügyet. A jegyzőkönyv szerint »egy népgyűlés minden előre volt bejelentés nélkül Csepely helységében tartatván, azon mindenféle kommunisztikus, a fennálló alkotmányos rend és kormány elleni kitörések és felszólalások, úgyszintén lázító szónoklatok jöttek vala szőnyegre, melyek a jelenvolt tömegnél nagyobb ingert támasztó, indulatos ismétli kitöréseket hozának elő«. A megye, Döry László főszolgabíró elnökle alatt, bizottságot küldött ki az ügy részletes kivizsgálására.

A bizottság május 30-án kiszállt Csepelyre, és több tanú kihallgatása után a népgyűlésen felszólaltól nyilatkozatokat kért. Munkácsi Albert azon-

ban bátran odamondta a megye embereinek, hogy a történektből arra lehet következtetni, »mintha ezen eljárással a századok előtt divatozott tribunal inquisitionis életbeléptetése idéztetnék elő.« Ezekután nem meglepő, hogy a bizottság jelentése nem sok jóindulatot mutat személye iránt. »Munkácsi Albert lelkész tettelegesen a törvények magyarázatába, és pedig balmagyarázatába avatkozva, ezzel a népet tévútra bírhatta volna« — olvassuk jelentésükben. A népgyűlés és Tánccsics jelölését is törvényellenesnek bélyegezték, mondván, hogy Drávacsepelyen nem volt képviselve az egész választókerület, Munkácsiék nem jelentették be előzetesen a népgyűlést a főszolgabírónak. Mindez azonban nyilván csak ürügy volt, hiszen a siklósi választókerület területén ugyanazon nap Nagytótfaluban is tartottak népgyűlést és ott is Tánccsicsot jelölték képviselőnek, s azt is tudjuk, hogy a népgyűlés összehívásáról Munkácsi május 27-én értesítette a főszolgabírót, bár ez a levellet csak késve kapta meg, mivel éppen nem tartózkodott Siklóson, ahogy ez a későbbi kivizsgálás folyamán kiderült. A bizottság és a megyei tisztikar magatartásának okai nyilvánvalók: a megye főispánját, a nagybirtokos gr. Batthyány Kázmért akarta képviselőnek jelöltetni, s útjában állt Munkácsi, aki a szegényparasztság érdekeiért küzdő, az arisztokráciával és földesurakkal élesen szembenálló képviselő megválasztására buzdította a népet. Az sem tetszett a megye előljáróinak, hogy a szaporcai lelkész a regaliák és úrbéri szolgáltatások igazságtalan voltára hívta fel a nép figyelmét.

Baranya megye főügyésze az iratok áttanulmányozása után a megyei bizottmány véleményéhez hasonlóan csak Munkácsit találta »bűnösnek« a csepelyi népgyűlésen szónoklók közül. »Munkácsi Albert az egybesereglett népek elég hibás és balvéleménnyel, úgy a törvény rossz és tilos értelmezésével hirdetvén — olvassuk jelentésében —, az egybesereglett földművelő népet az úrijogok, mint kizárólag magántulajdon, tilos sértésére izgatni elég vakmerőséggel bátorzkodott. Ugyanazért véleményem az, hogy a megfontolatlan, nem annyira, mint egyenesen vétkes szónok szántsándékosan törvényellenes tényre irányzott beszédjéért, mint nébizgató és bujtó ellen, a megyei bizottmányi gyűlésben fenytő vád rendeltesék, és a megyei törvénytörés által elítéltesék.« A főügyész véleménye alapján ismét a megyei bizottmány tárgyalta Munkácsi ügyét s a megye alispánja, Perczel Imre elnökle alatt hosszas tárgyalások után végül is felmentette. Ahogy a főispánnak, Batthyánynak írt jelentésükben áll: bár Munkácsinak a regalék-ellen való felszólalása »az eddigi törvények által biztosított tulajdoni szentség ellen irányzott vétkes izgatás, mint törvénytelen tett, ezennel helytelenítettik, azonban leginkább azon tekintetből, hogy helytelen izgatásnak hatása ellenkező nyilatkozatok által gyengítettvén, aként a józan és férfias viseletet tanúsító népnél káros következményeket nem szült, ellene tisztii ügyészileg véleményezett fenytő vádnak hely nem adatik.«

Az alispán felterjesztésével egyidőben Vavrek János nemzetőr, uradalmi mérnök is írt a csepelyi népgyűlés tárgyában a főispánnak. Levelében kifejti, hogy jelentését azért írja, mert ismeri a »lőporba szórt szikrák gyújtóerejét«, továbbá azért, mert elégedetlen a megye ítéletével. Úgy tünteti fel, mintha a közhangulatot képviselné, amikor arra kéri a főispánt, egyben földesurát, hogy az ügyet szigorúan bírálja el és Munkácsit büntesse meg. Batthyány, támogatva az »éber« Vavrek feljelentését, június

12-én továbbította az iratokat a belügyminisztériumnak, kísérő levelében külön is rámutatva arra, milyen felelősség terheli Munkácsi Albertet. »Részemről némileg restellnem kell, — írta, — hogy ezen események éppen az én birtokom kebelében, a jószágom ellen irányultak, de öntudatom nem hagy engem azért csüggedni, hogy ne tegyem, mit kötelességemnek tartok, s miben a közjó érdeke van. Kénytelen vagyok privát tudomásomnál fogva hozzáadni, hogy én az említett papot már régenten mint nyughatatlan s népet felizgató egyént ösmerém. Egyébként meggyőződés, s ez a főügyésznek mint méltóztatik észrevenni, egyformán az, hogy ezen esetben azon egyén részéről igazán felbújtogás és a törvények elferdítése történt. Nézetem az, hogy ha a haza nem is forogna oly vésszel tele körülmények között, mint a mostani, ahol osztályt osztály ellen felgyújtani, egyéb semmisen, mint hazaárulás, de más viszonyok között is higgadt politikával soha össze nem férő aljasság, mely a nemtelen nép vad ösztönei és indulataihoz szól.« —

A belügyminisztérium azonban június 26-án kelt leiratában teljes mértékben jóváhagyta a megyei bizottság Munkácsit csak megdorgáló, de alapjában véve felmentő határozatát, sőt, egy kicsit ki is oktatta a tulbúzó főispánt: »Ohajtom — olvassuk a leiratban —, hogy Önnek hasonló tárgyakbani intézkedései a megyei bizottmány hozzájárulása mellett és azzal egyezően történjenek.«⁶

Batthyány Kázmér azonban nem elégedett meg a világi hatósági eljárással, hanem Munkácsi Albert felettesénél, Polgár Mihálnál, a dunamelléki ref. egyházkerület püspökénél is jelentést tett a csepelyi népgyűlésről és kérte Munkácsi egyházi úton való megbüntetését.⁷ Polgár Mihály erre körlevelet bocsátott ki a felsőbaranyai lelkészekhez, illetve őket, hogy a csepelyi népgyűlésen »gyászosan szereplő megfelelőkezett paptársaikat« térítsék jó útra, a rájukbízott népet pedig buzdítsák a felsőség iránti engedelmességre és bizalomra. Ezzel a körlevéllel együtt utasította Szabó Péter felsőbaranyai esperest, hogy küldjön ki egy bizottságot a helyszínre az ügy kivizsgálására.

Munkácsi Albert Diósvizlón, Belevári Ferenc lelkész-társa lakásán június 14-én kapta kézhez a püspöki körlevelet. Hirtelen haragjában »becsület-sértő körlevélnek« nevezte azt, egyrészt azért — írta —, mert az egyházi felsőségnek tudnia kellene, hogy a megyei hatóság felmentette, »másodsor, mert esperes úr, püspök úr megbízásából éppen akkor rendelt inquisitiót, mikor egyszersmind e körlevelet elbocsátotta, s így becsületünk beszenyezésével előbb vagyunk büntetve, mint az illető felsőbbség hivatalos tudomást szerzett volna, ha vajon megérdemeljük-e a gyalázatos köröztetést.«⁸ Ugyanakkor Polgár Mihály püspöknek is írt, s levele alá nemcsak saját, hanem a vendéglátó és a csepelyi népgyűlésen felszólaló Belevári Ferenc nevét is aláírta. Kétségtelen, ez a levél bizonyos mértékben tiszteletlen volt (a püspök körlevelét »testületünket ok nélkül piszkáló körlevélnek« minősítette), de ezt hirtelen felgerjedt haragjával lehet magyarázni. Az ingerülthangú levél soraiból is kicsendül azonban a szegényparasztság sorsáért való aggodása: »Mi a haza üdvén nem értetünk mást, mert nem is lehet, minthogy a nép egyeteme a lehető legjobb karba helyeztessék, de a magyar föld népe érdekének nemcsak az illyr, hanem az arisztokrácia egyrésze is ellensége. Az arisztokrácia egyrésze nyomta eddig a népet kebellázólag.« Őket néhányukat cselekedetükben az vezette,

hogy nem akarták, hogy a márciusi vívmányok »csupán mézesmadzag legyenek a nép szájában.«⁹

A felsőbaranyai egyházmegye esperese, Szabó Péter, Pápai Benjámín terehegyei és Tasnádi Nagy Mihály kovácshidai lelkészeket bízta meg a népgyűlés ügyének kivizsgálásával. A vizsgálatot június 15-én Csepelyen meg is tartották. Ez alapján tettek jelentést az egyházmegye előjárói a püspöknek június 21-én azzal a megjegyzéssel (amit különben Munkácsi is hangoztatott az egyházi előjárók előtt), hogy mivel a megyei bizottság már ítélt az ügyben, az egyházi vizsgálat vakmerő és igazságtalan lenne.¹⁰ Hasonló szellemű Szabó Péter esperesnek Polgár Mihályhoz július 5-én írt levele, melyben felteszi a kérdést: szükséges-e az esperesi dorgálás, miután a megye végzésileg rosszalta Munkácsiét tettét? »Én úgy gondolom — írja —, most már elmaradhat, hogy két büntetést ne lássanak venni.«¹¹

A szabadságharc eseményei ezután egyideig elalatták a Munkácsi Albert ügyében való ítélet egyházi meghozatalát. Az egyházkerületi közgyűlés 1849. július 4-én is csak ideiglenes ítéletet hozott a több mint egy év óta húzódó ügyben. A közgyűlési határozat Munkácsi Albertet, »mivel már az eddigi kétségtelen egyes adatokból reá föltette terhelő vádak nehezeden, és nem ok nélkül tarthatni attól, hogy ő ilyen körén kívüli dolgokba való megdölgondolatlan avatkozása... nemcsak a felsőbaranyai egyházmegyében szolgáló, de az egész magyar hazabeli református lelkészeket terhelő előgyanúsításokra (praesumptiókra) fogna több-több okot szolgáltatni«, a papi szolgálatról ideiglenesen felfüggeszti. A határozat értelmében az irégi lelkési állást sem foglalhatja el, ahová időközben meghívták.¹² Munkácsi felfüggesztésével Batthyány Kázmér elérte egyházi vonalon azt, amit hiába próbált világi úton.

Miközben Munkácsi Albert ügye a minisztériumban és az egyházi hatóságoknál járt, a siklósi választókerületben megtörtént a képviselőválasztás. 1848. június 20-án a Siklóson összesereglett nép egyhangúlag Tánicsics Mihályt választotta meg képviselőjéül.¹³ A választókerület Munkácsi Albertet és Dömötör Pál nagyharasnyai jegyzőt bízta meg azzal, hogy a mandátumot személyesen adják át Pesten Tánicsicsnak.¹⁴ A megbízottak Pesten hangsúlyozták, hogy a nép kivált azért döntött Tánicsics mellett, mert a nép jogaiért szenvedett rabságot és ma is a nép érdekeiért küzd.¹⁵

Ezzel egyidőben Munkácsi egy cikket írt; eredetileg Tánicsics lapja számára készítette, nem tudni, miért, mégis a Március Tizenötödikében jelent meg. Címe: A hazáról és az egyenlőségről. »Az egyenlőségnek szűk határokat akar szabni az arisztokrácia, kiváltságainak némely rongyait meg akarja tartani, — írta benne. — E bajon segíteni kell, ami az országgyűlés feladata. Miként lehet segíteni? Ha a nép egyetemének érdekét képviselők lennének többségben az országgyűlésen.« Ezért szavazott a siklósi kerület Tánicsicsra. Cikke befejezésében teljesen Tánicsics gondolatmenetének nyomdokain halad, amikor azt írja, hogy »most a hazának hű polgárok kellenek, a nép pedig csak oly hazához tud hű lenni, amely irányában méltányos.«¹⁶

Tánicsics június végén, személyesen is megfordult választókerületében, Siklós vidékén. Itt valószínűleg újra találkozott Munkácsi Alberttel is, akinek döntő mértékben köszönhette mandátumát.¹⁷ Kapcsolata azonban Pesten sem szakadt meg választókerületével, s ez megint Munkácsi érdeme. Az ő személye és a nép érdekében való munkálkodása volt a híd Tán-

csics és a délbaranyai parasztság közt. Erre legjobb bizonyíték az, hogy nagy részben ő volt annak a népi mozgalomnak a kezdeményezője, mely írásba foglalta a parasztság panaszait, javaslatait, hogy azt az országgyűlésen való ismertetésre Táncsics-hoz juttassa. 49 nagyrészt baranyai falu 1848 július közepén írásba foglalta sérelmeit, melyek a legelő-elkülönítés és az úrbéri szolgáltatások körül érte. A 49 kérvény közül tízet maga Munkácsi írt, még szövegük is csaknem azonos,¹⁸ de valószínűleg része volt a többi kérvény megírásában is. Munkácsi a nép sérelmeinek hű tolmácsolója volt. Pontosan, és a legteljesebb együttérzéssel írta le bajaikat, vázolta az uraság visszaéléseit: »Nem volt az egész megyében egy pártfogónk, — írja a szaporcaiak nevében — nem, ki nyomorult ügyünket felfoghatta volna. Az eszes hatalom visszaélt együgyűségünkkel. Ha néha világosabb jogainkat emlegettük, volt eset, hogy az ellenünk használt ok 25 botnak az ígérese volt. Ha sérelmeinket mind elősrolnánk, az emberibb kebelnek lehetetlen öszve nem borzadni.« Ezért örültek a márciusi vívmányoknak. »Ez örömmünk azonban igen lehangoltatott, midőn a törvények kihirdetésekor halanunk kellett, hogy hol a legelőelkülönözések megtörténtek, maradnak úgy, mint vagynak.« Ahogy a drávaszerdahelyiek kérvényében írta: »Hitünk és reményesgünk ellenére a regálék és úri jussok fennmaradtak, és így az oly sokat emlegetett jogegyenlőség csak cifra beszéd maradt, mely életbe nem lépett.« Világosan látja Munkácsi, teljesen Táncsics-csal egyértelműleg, hogy a márciusi vívmányok főleg vidéken még nem valósultak meg és hogy a forradalom nem állhat meg, hanem minél szélesebb néprétegek érdekeit kell védenie, ha másként nem, hát az arisztokrácia kárára; ezen a téren bizony csatlakozott a szegényparasztság az első felelős magyar minisztériumban. Munkácsi minden kérvényt csaknem teljesen hasonló szavakkal fejezett be. Ahogy a piskóiak kérvényében olvassuk: »Hisszük, hogy a haza a forradalom-kimondta ígéretet testesíteni akarja. — Akar igazságot, akar egyenlőséget, akar testvériséget, akar hű és hasznos polgárokat, nem akar pedig nyomorult proletariátusokat.«¹⁹

A síklósi választókerület 1848 augusztus elején ismét küldött Táncsicsnak egy nyílt levelet. Ebben már sokkal keserűbben fakadnak ki, hogy az országgyűlés még most sem teljesítette a szegényparasztság óhajait, köztük az ő júliusi kéréseiket sem. Sorraikból elkekesedés, de ugyanakkor határozottság csendül ki. Munkácsi Albertnek valószínűleg tevékeny szerepe volt ismét ennek a levélnek megírásában, — ezt a levél gondolatmenete is mutatja. »Análfovgva azt mondjuk, jól vigyázzanak kendtek, — olvassuk a nyílt levélben — ütött a szabadsulás órája. De kinek? — veti fel merészen a kérdést. — Nem azoknak, kik eddig is szabadok voltak, hanem nekünk, raboknak. Mi erre méltán mondhatjuk: hála Istennek! Mi úgy hisszük, hogy valamint a szabadsulás órája Isten műve, megelőgelvén népe sanyarúságát: úgy a lázadásban is Isten kezét látjuk, adott szabadságunk megalapítására.« Befejezéskeppen írják, hogy míg a szegényparasztság kéréseit nem teljesítik, azok »potomra« vérüket nem örmöset ontják: »ha az insurrectio Kossuth szavaként mindenre kiterjesztetett, tehát a haszon is kiterjesztessék, különben a magyar arisztokrácia sírját ássa meg!«²⁰

Ahogy haladnak előre az események, úgy válik Munkácsi Albert hangja is mind keserűbbé. Világosan látta, hogy a márciusi események óta nemhogy előhaladás lett volna a szabadság kiszélesítésében,

hanem 1848 nyarán a kormány és a pesti polgári közhangulat felfogásában inkább jobbra tolódott. A márciusi vívmányokkal kapcsolatos ígéretek teljesítéséről egyre kevesebb szó esett, s mindjobban megfeledkeztek a szegényparasztság kívánságairól. Munkácsi, a baranyai parasztság szócsöve és érdekeinek harcosa, felháborodva ír ezekben az időkben a Kossuth Hírlapja szerkesztőjének, a Baranyában táborozó, népsanyargató, arisztokratikus nemzetőr-tisztekről, kik a parasztokat emberszámba sem veszik, hanem mint az állatot, saját élvezetükre és szórakozásaik zavartalan biztosítására, a legteljesebb mértékig kihasznlják.²¹ Ezért azután nincs is kedvük a parasztoknak az urak mellett Jellasic ellen harcolni — írja később Táncsics Mihálynak. Levelében rámutatott arra, hogy a nemesség saját érdekének védelme miatt feladta a nemzeti összefogás politikáját és földesúri szűkkeblűségével szakadást idézett elő a nemzeten belül. Munkácsi látta, hogy szabadságharcot eredményesen csak úgy lehet vívni, ha a nép széles rétegei biztosítva látják demokratikus jogait. Enélkül a nép fia nem fog fegyvert hazájáért: »Hiába lelkesítem a népet küzdelemre, — írta, — azok nem akarnak Jellasic ellen harcolni, mivel Jellasic csak az urakat irtja... Az urak őket meg akarják csalni. Most is az országgyűlésen még az ő javukra semmit sem tettek. Jellasic pedig makkolatást engedett. Legelőt adott, olcsó sőt ad alattvalóinak... A nép mondá, szolgálatunkat csak kívánják, de szeretnénk tudni, miért szolgálunk; szeretnénk tudni, hogy elrablott legelőink és földünk visszaadtnak-é?«²²

Munkácsi Albert bátor és haladó állásfoglalása nem maradt hatás nélkül Baranyában. Főleg lelkesztársai közül hallunk sokról, kik a szegényparasztság, a nép oldalán állottak. Gondoljunk csak Belevári Ferenc-re, ki maga megmondta, hogy Munkácsi ösztönzésére állt Táncsics és haladó elvei mellé. Aztán itt van Ács Gedeon laskói lelkész, a drávamelletti népfölkelés egyik szervezője, ki a szegényparasztság érdekében még Kossuthnak is ír, felhíva figyelmét a baranyai súlyos állapotokra, a szőlődézma szigorú követelésére és a reakciós megyei tisztviselőkre.²³ A drávamelletti népfölkelésnek volt egyik irányítója Hetessy Dániel vajszlói lelképásztor is,²⁴ azután a két Kossa-testvér, Károly nagyvátyi lelkész és Dániel, a marócsai előimádkozó.²⁵ Tóth Ferenc adorfási lelképásztor, aki pedig egyáltalában nem pártolta Táncsics megválasztását, 1849-ben tevékeny szervezője volt a baranyai népfölkelésnek, majd később Komáromban lett tábori lelkész és csak 1849 késő őszen tért vissza mint kapituláns, Baranyába.²⁶ Már az egykorú sajtó is felfigyelt a baranyai lelkészek nép érdekében való tevékenységére. A reakciós Fünfkirchner Zeitung felháborodva írta 1848 őszen, hogy a baranyai »kálvinista papság nagy részének vészthozó szelleme a falusi lakosságot hydra gyanánt környezi, s a rendkívüli balkörülmények által sértett szabadságot némely exaltált, ábrándos fő veszedelmes ragállynak festi. Egy gyalázatos párt, fölhasználva a haza szerencsétlen perceit, egész helységeket lázít föl, azon ürügy alatt, hogy a sok teher a szabadság gyümölcse, s hogy ezek méginkább fognak szaporodni. A Dráva mellékéről már többen átmentek Jellasic-hoz.«²⁷ Ez a tudósítás a dolgok legteljesebb rosszindulatú félremagyarázásával, félreérthetetlenül Munkácsira és a körülötte csoportosuló haladó baranyai református lelkészekre utal. A válasszal azonban nem maradtak adósak, mert Kossa Károly nagyvátyi lelkész több lelkész-társa nevében közölte a Kos-

suth Hírlapja szerkesztőjével, hogy »a protestáns papság barátja a szabadságnak, és a Camarilla alacsony eszközévé sohasem szegődött. E papság, mely mindig a nép között van, azt nem ösmeré olyanak, mint amilyenek a Fünfkirchner Zeitung festé.« Ezek, után elutasítja a tudósító hamis vádaskodásait.²⁸

Baranya azonban, nagy részben Munkácsi és társai szervezkedése folytán, tűzfészekként szerepelt országos viszonylatban is a kevésbé haladó elemek előtt. Vas Gereben egy Tánácsics ellen írott cikkében azt írja, hogy »Baranyának nagyrésze, Somogyé színté, Tánácsicsnak nevével kezdte egy iszonyú lármát, mit Jellasich betörése akadályozott meg következményeiben.«²⁹ Ez ismét félreérthetetlen célzás Munkácsiéknak Tánácsics szellemében a legelő-elkülönítések igazságos rendezése és az úrbéri terhek eltörlésére irányuló mozgalmaira, kérvényeire.

Hosszú hallgatás után csak 1849-ben hallunk ismét Munkácsi Albertéről, mikor fegyverrel a kezében harcolt a szabadsáért. 1849 nyarán, Kossuth Lajos keresztes hadjáratra felhívó szózata után Munkácsi és Kossa Dániel marócsai előimádkozó vezetésével egy több ezer főből álló kaszás, ormánysági népfőlkelő sereg szervezkedett és igyekezett az ország szíve felé. A népfőlkelők, kik közt alig volt 200 rendszeren felfegyverzett katona, 1849. június 9-én ütköztek meg Turonynál a Siklós felől Pécs irányába előnyomuló horvát sereggel. Azonban súlyos vereséget szenvedtek, és szétszóródtak. Egyesek észak felé menekültek, köztük Munkácsi Albert is.³⁰ Csak a világsíki fegyverletétel után, 1849 szeptember közepén ment vissza Szaporcára, azonban felfüggesztése miatt lelkészi állását nem foglalhatta el.³¹ A császári hatóságok szeptember 25-én több más, az 1848-as baranyai eseményekben tevékenyen részt vett hazafival együtt elfogták és Pécssett bebörtönözték. November havában Pestre hozták és az Újépületben zárták el. 1850. április 5-én a hadbírótság felségsértésért összes vagyonának elkobzására és 10 évi vasban eltöltendő várfogságra ítélte. Haynau azonban, leváltása előtt, 1850. június 22-én Munkácsi büntetését is elengedte és szabadlábba helyezte.³²

A lelkészi funkció felfüggesztésére vonatkozó határozatot espersee, Szabó Péter, püspöki megbízásból 1850. július 8-án helyezte hatályon kívül; ekkor ismét elfoglalhatta szaporcai állását.³³ 1857 őszén azonban még egy kellemetlensége volt a császári hatóságokkal, mert falujából népszámlálás idején önkényesen távozott és megtagadta a népszámlálási bizottság előtt való megjelenést.³⁴ Mint lelkész, rendkívül tevékeny ember volt, ki terveit vasakarattal vitte véghez. Szaporcai lelkészsége alatt kezdődött az egyház anyagi jóléte. Parókiát, iskolát, tanítólakást építtetett, az egyháznak földeket vett és még az ő lelkészsége idején kezdtek hozzá az új templom építéséhez.³⁵ A felsőbaranyai egyházmegye 1870-ben főesperesének választotta, ő azonban nem fogadta el ezt.³⁶ 1877. február 23-án halt meg tüdővészben, 9 árvát hagyva maga után.³⁷

Munkácsi Alberten előttünk áll a szabadságharc-korabeli református lelkészek egyik legradikálisabb és legharciasabb alakja. A márciusi forradalom legbaloldalibb irányzatával: a Március Tizenötödike, de főleg Tánácsics és a Munkások Újságja köré csoportosult radikálisokkal, a református lelkészek közül neki volt a legélénkebb kapcsolata. Politikai felfogása Tánácsicsal és a Munkások Újságjával való kapcsolata folytán izmosodott a szegényparasztság érdekeit szolgáló meggyőződésé. Tánácsichoz ha-

sonlóan nem akarta, hogy a márciusi forradalom dinamikája elposványosodjon, hanem minden erejét latbavetette, hogy a polgári forradalom átlendüljön egy alulról kibontakozó népforradalomra, amelyikben a kismemizzett parasztságnak messzemenő szabadságai és jogai vannak, mert szabadságharcot sikeresen folytatni csak úgy lehet, ha a nép széles rétegei tudják, hogy miért harcolnak, tudják, hogy van szabadságuk, amit meg kell védelmezni. Munkácsi ennek a felismerésnek volt egyike harcos katonája Baranyában. Közvetítő volt Tánácsics, illetve a szabadságharc haladó csoportjai és a szegény baranyai parasztság között, s mindig a legteljesebb mértékig azonosította magát azzal a néppel, amelynek hirdette Isten ígését: népének nyomorúsága neki is fáj, annak kívánságai az ő kívánságai is voltak, és ezekért bátran ki is állt. Nemcsak felfogásban, elméletben azonosult népével, hanem áldozatokat vállalva harcolni és küzdeni is tudott érte, akár népgyűléseken, akár a harcmezőn, akár pedig a béke idejében, gyülekezet-építő, fáradságot nem kímélő munkával.

¹ Révai József: *Marx és az 1848-as magyar forradalom*. Bp. 1948, 50. p. ² D. Szemző Piroksa: *Tánácsics Mihály 48-as lapja, a Munkások Újságja*. Irodalomtörténet 1952, 489. p. ³ Ld. Munkácsi Albert Önéletrajzát (1856), Ráday lt., Felsőbaranyai Egyházmegye lt., 158. fasc. ⁴ Munkácsi Albert cikke, *Március Tizenötödike* 1848, 70. sz. ⁵ A drávacsepelyi népgyűlésre l. a megyei bizottmányok a népgyűlés kivizsgálásával kapcsolatos iratait: O. Lt. Belügy. Elnöki oszt. 1848/460; Munkácsinak az egyházi vizsgálóbizottság előtt tett nyilatkozata: Ráday Lt. Felsőbaranyai Egyházmegye Lt., 96. fasc.; Munkácsi újságcikke a népgyűlésről, *Március Tizenötödike*, 1848, 70. sz.; Tánácsics Mihály, *Életpályám*, Bp. 1949, 251. p. ⁶ A drávacsepelyi népgyűlés kivizsgálásának iratai: O. Lt. Belügy. Eln. oszt. 1848/460. ⁷ Batthyáynak ez a levele a Ráday Lt.-ban nincsen meg, de az 1848-as egyházkerületi közgyűlési jegyzőkönyv említést tesz róla. ⁸ Ráday Lt. Felsőbaranyai Egyházmegye lt. 96. fasc. ⁹ Munkácsi levele Polgár Mihályhoz, Diósvizlő, 1848. június 14.: Ráday Lt. Püspöki lt. 1850—59, Fb. 10. Polgár Mihály, megkapva ezt a levelet, mindkét lelkészt egy válaszelevélben megfeddette; Belevári Ferenc ismét válaszolt július 4-én a püspöknek és tanúkkal bizonyította: igaz, hogy Munkácsi az ő házában írta a fenti levelet, de annak szellemével és hangjával nem értett egyet, ezért alá sem írta. (Ráday Lt. Püspöki lt. 1850—59, Fb. 10.) ¹⁰ Ráday Lt. Felsőbaranyai Egyházmegye lt. 96. fasc. ¹¹ Ráday Lt., Püspöki lt., 1850—59, Fb. 1. ¹² Dunamelléki Ref. Egyházkerület Jegyzőkönyve 1849, 4. ¹³ Közlöny, 1848, 15. sz. ¹⁴ O. Lt. Belügy., Országászati Oszt. 1848 2. ktf. 162. tétel. ¹⁵ Tánácsics Mihály, *Életpályám*, Bp. 1949, 251. l. ¹⁶ *Március Tizenötödike*, 1848, 77. sz. ¹⁷ *Munkások Újságja* 1848. július 2. sz. és *Kossuth Hírlapja*, 1848, 71. sz. ¹⁸ Ez a tíz község: Kiszentmárton, Kovácsida, Hircs, Piskó, Szaporca, Tésenfa, Drávaszerdahely, Kóros, Drávacsehi és Czun. (O. Lt. Arch. Regn. Lad. XX. 22. fasc. 2. A/ No. 157.) ¹⁹ Tánácsics az országgyűlés 1848. július 29-i ülésén interpellált a 49 kérvény bemutatásával a legelő-elkülönítés igazságos rendezése, ill. ahol erőszakkal már megtörtént, ott új, igazságos legelő-elkülönítés érdekében, viszszaamenőleg Mária Terézia úrbérrendezéséig. (Beér János, *Az 1848/49. évi népképviseleti országgyűlés*. Bp. 1954. 172. l.) Baranya megye déli részében csakugyan történtek erőszakoskodások és botozások a legelő-elkülönítéssel kapcsolatban 1848-ban a földesurak részéről. (Ember Győző, *Iratok az 1848-i magyarországi parasztmozgalmak történetéhez*. Bp. 1951, 80. l.) ²⁰ Eredeti kérvény: O. Lt. Arch. Regn. Lad. XX. 22. fasc. 2. A Nr. 248/b. Közli *Munkások Újságja*, 1848. aug. 13. sz. Tánácsics az országgyűlés 1848. aug. 28-i ülésén olvasta fel a siklósi választókerület kérvényét és a következő napi ülésen a fenti levél alapján már egy törvényjavaslatot nyújtott be az országgyűlésnek a bordézsmá és egyéb úri regálék kártérítés nélkül való eltörlésére. Tánácsicsnak ez a törvény-

javaslata a másikkal együtt azonban csak javaslat maradt. (Beér János, *i. m.* 191. és 640. l.)²¹ Munkácsi Albert levelét a kormánypárti *Kossuth Hírlapja* szerkesztője, Bajza József nem közölte le az újságban. Ld. O. Lt. Kossuth Gyűjtemény R. II. *Kossuth Hírlapja* iratai. Közli: V. Waldapfel Eszter, *A forradalom és szabadságharc levestára*. Bp. 1950, II. 386—388. l.²² *Munkások Újsága*, 1848. szept. 24. sz. Jellasics csakugyan végzett földosztást a drávántúli földeken, ezáltal akarta magához csábítani a dráváninenni lakosokat. (Ember Győző, *i. m.* 83. l.)²³ Ács Gedeon levele Kossuthhoz, közli V. Waldapfel Eszter, *i. m.*, II. 114. l.; Ácsról való nekrológ: *PEIL*, 1887, 1566. l.²⁴ Varga János, *Népfőlkelő és guerillaharcok Jellasics ellen 1848 őszén*. Bp. 1953, 249. l.²⁵ Varga János, *i. m.* 274. l.; Kossa Károly, *Önéletírás*, kézirat, Apostol Pál ref. teológiai hallgató tulajdona.²⁶ Tóth Ferenc önéletrajza, Ráday Lt. Felsőbaranyai Egyházmegye lt., 158. fasc.; *Komáromi Lapok* 1849, 254. l.; Szinyei József, *Komárom 1848/49-ben*, Bp. 1887, 324. l.²⁷ *Kossuth Hírlapja*, 1848, 71. sz.²⁸ *Kossuth Hírlapja*, 1848, 91. sz.²⁹ *Kossuth Hírlapja*, 1848, 154. sz.³⁰ Az 1849-es baranyai népfőlkelésre és a turonyi csatára, ld.: Fejes István, *Sik-*

lós múltja, Siklós, 1937, 317. l.; Várady Ferenc, *Baranya múltja és jelene*, Pécs, II. 1897, 698—700. l.; Vörös Márton, *Pécs-Baranya részvétele az 1848—49. évi szabadságharcban*. Pécs, 1954, 45—46. l.; Kovács József, *A turonyi csata*, Református Jövő, 1941, 50. sz.; Kossa Károly, *i. m.*; a turonyi ref. egyház I. anyakönyve elején levő bejegyzés: Turonyi Ref. Egyház lt.³¹ Szabó Péter eszperes levele Polgár Mihályhoz; 1849. szept. 27. Ráday Lt. Püspöki lt. 1850/59, Fb. 3.³² Ráday Lt. Püspöki lt. 1850/59, Fb. 10.³³ U. o.³⁴ Ráday Lt., Püspöki lt. 1850/59 Fb. 151.³⁵ Munkácsi lelkészjegyzégre bő adatok: Illés Géza, A felsőbaranyai ref. egyházmegye egyházközségeinek története, Szaporca, kézirat, Ráday Lt. K. O. 76.; Szász Károly canonica visitatio iratainak a II. kötete, a felsőbaranyai egyházmegyére vonatkozó rész, Ráday Lt. Püspöki lt. 1440. sz.; A felsőbaranyai egyházmegye egyházközigazgatási iratainak Szaporcára vonatkozó csomója: Ráday Lt. Felsőbaranyai Egyházmegye Lt. 96. fasc.³⁶ A felsőbaranyai ref. egyházmegye Siklóson, 1870. okt. 3-án tartott közgyűlésének jegyzőkönyve, Pécs, 1870, 4. l.³⁷ Kállmán Farkas nekrológja: *PEIL* 1877, 379. l.

Németh Balázs

A „Közalap” története

A »Közalap« történetéhez előzményként szorosan kapcsolódik az egyházi »közpénztári« eszme jelentkezése és kibontakozása. Ezért magának az intézménynek a létrejöttét, működését és a mai »Közalap« megszervezését az egyházfenntartásnak ebben a menetében nézzük és értékeljük. A történet felosztásában a következő szakaszokat vesszük fel: I. Az egyházi »közpénztár« gondolatának jelentkezése és kibontakozása a közösségi segélyezési kísérletekben az 1848. XX. tc.-ig. — II. »A magyar országos reformált egyházi közalap« felállításának előkészítése, megalkotása és életbeléptetése 1883-ig. — III. A közalap működése 1944-ig. — IV. Az »új Közalap« 1955-ig.

I.

Az egyházi »közpénztár« gondolatának jelentkezése és kibontakozása a közösségi segélyezési kísérletekben az 1848. XX. tc.-ig.

a) A »közös« egyházi teherhordozás csirái.¹

A református egyház egyházfenntartási feladata elsősorban és mindenek előtt a gyülekezetek életének és munkájának a biztosítása. Ez az alapja az egyetemleges egyház minden más ténykedésének is. Mindig csak az élő hitű gyülekezetek biztosíthatják a nagy összefogó tevékenységeket: a közös iskolák, intézmények, missziók és az egyházkormányzat munkáját is. Templomok és iskolák, igehirdetők és tanítók kellettek. Az egyházi épületek kérdését általában egy-egy nemzedékre megoldotta alkalmanként a gyülekezet áldozatos nekifeszülése, támogatva a patrónusi fundációval (*dosfundus-aedificatio*). De az egyházi szolgák tartása és szolgálatak biztosítása ezek mellett folyamatos áldozathozatalt kívánt. A biztosított javadalmat évről évre elő kellett teremteni, ki kellett szolgáltatni.

Az egyes eklézsiák kezdettől fogva igyekeztek predikátoraik és tanítóik tisztességes megélhetését és zavartalan szolgáltatást biztosítani a gyülekezet fejlődése és erősödése érdekében. Az egyházi felsőség gondosan ügyelt arra, hogy a javadalmakat minden eklézsiában rendszeren biztosítsák és kiszolgáltassák.² Számos intézkedés is óvta az egyházi szolgák érdekeit. A megállapított fizetéseket összeírták és nyilvántartották a predikátor és a mester sallárjuma, conventiója, proven-tusa, reditusa címek valamelyike alatt.³ A különböző elnevezéseken szereplő díjlevelekbe foglalt javadalmak dologi és személyes juttatásból állottak. A dologiak ingatlanhasználat és tizedszolgáltatás, a személyesek a hívek szolgáltatása (*lesticale*, ágybér, később párbér) és szolgálmányai voltak. Az ilyen összetételben kialakult fizetések egyházközségenként eltértek egymástól. Előfordultak »nagy papi dotációs« helyek, bőven akadtak

egészen gyengék is, de általában — ha szerényen is — tisztességes megélhetési lehetőséget nyújtottak. Meg volt a mindennapi kenyér (sőt hús is) a juttatásban, volt hajlék, tüzelő és ruházatkódásra egy kevés pénz is.⁴

A XVI. században még nagy súlyt helyezett a kálvinista földesúr arra, hogy hitbéli meggyőződését védje és terjessze. Szívesen hozott áldozatot a templomok és predikátorok, az iskolák és mesterek fenntartására. A hívek, nemesek és jobbágyság egyaránt vonakodás nélkül adták össze termésükből és szolgálataikból mindazt, amire szükség volt hitük gyakorlásához és lelki tanítók tartásához. Csak annyiban mutatkozott fennakadás, amennyiben »nem volt kedves a predikátor tanítása« számukra, ilyenkor aztán nem »marasztalták« az esztendő elteltével papjukat, hanem újat, kedvük szerint valót kerestek.⁵ A XVII. századba forduláskor a második és harmadik, majd a további nemzedék egy részénél már hiányzik a személyes hit. A vallási hovatartozás kérdésébe beleszólt az ellenreformáció hadakozó akciója. Az egyházfenntartás biztosítására tett intézkedések kezdenek belülről is elerőtlenedni. Az eklézsiák állapota a megnyugtatóból kezd a bizonytalan felé hajolni.⁶ A XVIII. században pedig a nyomasztó terhek és súlyos csapások a »deficientia« bélyegét ütik rá a hívekre, egyházi szolgálókra és az egész eklézsiára.

Elemi csapások nyomán általános elszegényedés kezdődött már a századfordulón, amit a század elején fokozott egy évtizedes hadiállapot és utána a reménykedve vívott szabadságharc kudarca. A század közepéig pestisjárvány tett mérhetetlen pusztítást három ízben. Az önkény egyrészt elhordozhatatlan terheket rakott a protestáns hívekre, másrészt megritkítva a protestáns földesurak sorait, érzékenyen érezte az elferdített földesúri joggyakorlat hatását. Emellett a feudalizmus megindult bomlási folyamatában erős eltolódás támadt a földesurak és a jobbágság viszonyában, aminek következtében az egyház és szolgái az önkényeskedő földesúri hatalom és a mindig erősebb robotolásra szorított jobbágság súrlódása között örültek. Az egyház a rendi maradiság és a társadalmi reformharc ellentétében küzdött fennmaradásáért. A század második felében, a súlyos csapások kiheverése után kezdett kibontakozni az anyagi jólét. Az önkény nyomását a türelmi rendelet, majd az 1790/91. XXVI. tc. feloldotta. — A század végén hazánkban is elkezdődött nagy gazdasági átalakulás kísérő jelenségei és az újraéledt feudalizmus hatalmaskodásai következtében a következő századnak csak a második felében nyílt az egyháznak lehetősége az egyházfenntartási kérdések rendezésére.⁷